

Ayatollah Javadi Amoli's Jurisprudence Methodology

Mahboobeh Qobadpour *

Master's Degree in Quran and Hadith
Sciences, Qom University, Qom, Iran

Hossein Shahbazpour

Quran and Hadith Sciences Department,
Imam Sadiq Institute of Islamic Sciences,
Tehran, Iran

Extended Abstract

1. Introduction

Jurisprudential Hadith (Fiqh al-Hadith) is a crucial branch of Islamic studies that focuses on the examination and interpretation of Hadith texts, playing a determining role in the precise understanding of religious doctrines and the derivation of legal rulings. Hadith, as the recorded sayings, actions, and tacit approvals of the infallible Imams (peace be upon them), constitutes a fundamental source for comprehending the intentions of the Prophets and Imams. However, a correct understanding of these texts requires a specialized methodology capable of accurately discerning both the apparent and the intended meanings, while resolving ambiguities and inconsistencies. Ayatollah Javadi Amoli, one of the prominent contemporary exegetes, has introduced an innovative and systematic process-oriented model that applies Quranic interpretive principles and Arabic linguistic sciences to facilitate accurate Hadith comprehension. This study aims to investigate this methodology, providing a rigorous, scholarly, and practical framework for Hadith scholars and researchers, and expanding the conceptual capacities of jurisprudential Hadith studies.

Main Research Question

What is Ayatollah Javadi Amoli's Jurisprudential-Hadith method in

* Corresponding Author: : roshd3741@gmail.com

How to Cite: Qobadpour, M., Shahbazpour, H. (2025). Ayatollah Javadi Amoli's Jurisprudence Methodology, *Journal of Seraje Monir*, 16(50), 263-286. DOI: 10.22054/ajsm.2024.64996.1794

understanding and interpreting the implications of Hadith texts?

Sub-questions

- What are the mechanisms and stages of his Jurisprudential-Hadith method?
- What are the characteristics of Ayatollah Javadi Amoli's jurisprudential principles and foundations?
- How do these methods address contradictions among narrations and reconcile them with the Quran?
- What role do morphological, rhetorical rules and analysis of verbal and non-verbal clues play in this method?

2. Literature Review

Fiqh al-Hadith has historically been a focal point in Islamic scholarship and the main axis around which many scholars have pursued a genuine understanding of Islam through Hadith. Although extensive analytical and critical research has been conducted across various dimensions of Hadiths, in-depth and systematic examinations of the jurisprudential approaches—especially those of Ayatollah Javadi Amoli—have remained limited. Existing studies predominantly elucidate the theoretical foundations of his jurisprudential approach, such as acceptance of polysemy in narrations, the primacy of the literal usage of words, and the importance of ijtihad based on authentic narrations. However, a crucial distinction between principles (fundamental bases of jurisprudence) and methodology (the practical procedure of performing jurisprudence) has largely been overlooked. Furthermore, prior research, exemplified by works like those of Majid Ma'ref and Mohammad Amin Tafazzoli, which focus narrowly on the validity of narrations, does not comprehensively address his entire jurisprudential methodology. Consequently, a clear research gap exists, underscoring the necessity for an in-depth, systematic, and applied study dedicated to explicating Ayatollah Javadi Amoli's jurisprudential methodology in jurisprudential Hadith studies.

3. Methodology

The research methodology of this study is designed as a comprehensive descriptive-analytical approach, which is among the most common and appropriate methods for humanities research, especially within the domain of jurisprudential Hadith studies (Fiqh

al-Hadith). Initially, the research data and resources are gathered through extensive library and documentary research. Subsequently, the study systematically describes the theoretical bases, stages, and structure of Ayatollah Javadi Amoli's Jurisprudential-Hadith method, incorporating linguistic rules of Arabic (morphology, syntax, and rhetoric) alongside principles derived from the Quran.

The descriptive component focuses on extracting and elaborating the fundamental concepts, analytical tools, and procedural steps embedded in the method. This includes detailed examinations of individual words and their compositions, rhetorical and literary analysis, and the evaluation of verbal and non-verbal contextual clues to understand both the apparent and intended meanings of Hadith texts.

In the analytical dimension, the study employs jurisprudential reasoning, logical frameworks, and content-based analyses to evaluate the strengths, limitations, and scholarly significance of this method within Islamic sciences, particularly Hadith and related jurisprudence disciplines. Structural, conceptual, and content analyses are utilized to systematically investigate the multilayered process of Hadith interpretation according to Ayatollah Javadi Amoli.

This methodological framework enables the researcher not only to present a coherent and integrative portrayal of the Jurisprudential-Hadith methodology but also to provide a documented and scholarly critique of its efficacy and comprehensiveness. Moreover, the study elucidates the stepwise interpretive process that highlights the essentiality of aligning Hadith meanings with Quranic principles, applying Arabic linguistic rules, and analyzing diverse contextual evidences—both verbal and non-verbal.

Consequently, this research methodology facilitates a precise, scientific, and practical understanding of Hadith texts while concurrently advancing theoretical underpinnings and paving the way for the operationalization of Jurisprudential-Hadith studies in Islamic research fields.

In summary, the descriptive-analytical approach adopted herein offers a systematic, scholarly, and localized framework for in-depth examination of Hadith literature. It provides researchers and scholars with a robust foundation for advanced, accurate, and contextually grounded investigations into Islamic jurisprudential traditions.

4. Results

Findings indicate that his Jurisprudential-Hadith method is based on a systematic process model emphasizing the understanding of the apparent (literal) and the intended (real) meaning of Hadith. This method examines morphological, syntactic, literary, and rhetorical rules of words and expressions, analyzes verbal and non-verbal clues, and compares Hadith implications with Quranic concepts. It also resolves contradictory narrations by referencing the Quran, reason, and science.

5. Conclusion

The findings of the present study demonstrate that Ayatollah Javadi Amoli's Jurisprudential-Hadith methodology constitutes an integrated, systematic process grounded fundamentally in Quranic principles. This comprehensive approach involves multifaceted analysis, including the examination of morphological, syntactic, and rhetorical rules of vocabulary, meticulous scrutiny of verbal and non-verbal contextual clues, and substantive content alignment with Quranic concepts and axioms. A key feature of this approach is its rigorous validation of the content of narrations through Quranic congruence, reason, and science, which serves as a mechanism for resolving contradictions within Hadiths. Additionally, it emphasizes that an accurate understanding of Hadith is only achievable through the investigation of both the apparent (literal) and genuine (intended) meanings, warning against interpretations that deviate from the monotheistic perspective. Therefore, Ayatollah Javadi Amoli's jurisprudential-Hadith model can be considered a scientific, credible, and practical framework for understanding Hadith texts, significantly contributing to the advancement of Islamic jurisprudential and Hadith research.

Keywords: Ayatollah Javadi Amoli, Jurisprudential-Hadith method, Hadith interpretation, Quranic concepts, textual analysis

روش‌شناسی فقه‌الحديثی آیت‌الله جوادی آملی

محبوبه قبادپور

دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه قم، قم، ایران

حسین شاهبازپور

پژوهشگر گروه علوم قرآن و حدیث پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق علیه‌السلام، تهران، ایران

چکیده

سازوکار و چگونگی بررسی و تبیین دلالت‌های متن و فهم حدیث از جمله مباحثی است که جهت‌دهی مطالعات دانشمندان علوم قرآن و حدیث معاصر را طی سال‌های اخیر عهده‌دار بوده است. دستیابی به فرایند و سازوکار چگونگی فهم متن حدیث و تبیین دلالت‌های آن در مطالعات حدیث پژوهی آیت‌الله جوادی آملی، هدف اصلی نگاشت پیش رو است (هدف). اکنون این پرسش طرح می‌شود که روش فقه‌الحديثی آیت‌الله جوادی آملی در مطالعات حدیث پژوهی ایشان چیست (سؤال)؟ نوع تحقیق بنیادین و توسعه‌ای است و از روش توصیف و تحلیل برای کشف و تبیین ابعاد و بخش‌های مختلف مسئله پژوهش بهره می‌برد (روش). یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که روش آیت‌الله جوادی آملی در فهم حدیث و تبیین دلالت‌های آن از یک مدل فرایندی، نظام‌مند و وابسته به مفاهیم قرآنی بهره می‌برد که وابستگی مستقیم مراد استعمالی و مراد جدی حدیث و تطبیق هردو بر اصول و مفاهیم محکم قرآنی، برای کشف معنای صحیح حدیث، ترسیم‌کننده پایه‌های اصلی ساختار آن است (یافته‌های پژوهش).

کلیدواژه‌ها: مراد استعمالی حدیث، مراد جدی حدیث، فقه‌الحديث، روش فقه‌الحديثی، آیت‌الله جوادی آملی.

مقدمه

حدیث، گزارش قول و فعل و تقریر معصوم (ع) است و یکی از منابع مهم دینی محسوب می‌شود، شناخت دقیق و درست آن و نیز فهم مقاصد و مفاهیم معصوم (ع) ضرورتی انکارناپذیر است و در پرتو فقه‌الحدیث مطرح می‌شود که شناخت اصول و قواعد آن و نیز به کارگیری آن‌ها، ما را به فهم درست حدیث نزدیک می‌کند» (فتاحی زاده، ۱۳۸۵: ص ۱۵). جایگاه و ارزش فهم و درایت محتوایی حدیث، ریشه در گفتارها، تشویق‌ها و تلاش‌های پیگیر معصومین (ع) که خود نخستین مفسران و شارحان حدیث و سنت نبوی هستند، دارد. برای نمونه شیخ صدوق در کتاب معانی الاخبار به سند خود از داود بن فرقد از امام صادق (ع) نقل کرده که راوی گفت: از امام صادق (ع) شنیدم که فرمود: «أَنْتُمْ أَفْقَهُ النَّاسِ إِذَا عَرَفْتُمْ مَعَانِيَ كَلَامِنَا إِنَّ الْكَلِمَةَ لَتَنْصَرِفُ عَلَى وَجْهِ فَلَوْ شَاءَ إِنْسَانٌ لَصَرَفَ كَلَامَهُ كَيْفَ شَاءَ وَلَا يَكْذِبُ»؛ شما (راویان حدیث ما) فقیه‌ترین مردمان به دین هستید، آن هنگامی که معانی کلام ما و مقاصد ما را بشناسید و به درستی که گاه یک کلمه قابل حمل بر وجوه و احتمالات مختلف است و اگر گوینده‌ای اراده کند و بخواهد، هر آینه کلامش را هر جور که بخواهد می‌آورد و توجیه می‌کند بدون اینکه دروغ گفته باشد. به همین جهت فایده فقه‌الحدیث، کشف مراد جدی سخن معصوم (ع) است و در حقیقت این دانش ما را به مقصود اصلی معصوم می‌رساند که در پرتو آن وظیفه علمی و عملی مکلف مشخص می‌گردد. از این رو، برخی به درستی از این دانش به عنوان مهم‌ترین و کاراترین دانش‌های حدیثی یاد نموده‌اند که هدف دیگر دانش‌های حدیثی یاری‌رساندن به آن است. اگر آنچه شرایط و زمینه‌های فهم را هموار می‌نماید (روش فهم حدیث)، فراهم نشود و نیز آنچه کار فهم را دشوار می‌سازد و راه فهمیدن را سد می‌نماید، شناخته و رفع نگردد، تلاش‌ها و زحمات‌ها برای فهم حدیث بی‌ثمر یا کم‌ثمر خواهد بود. اهمیت فراوان فقه‌الحدیث عالمان شیعه و اهل سنت را واداشت تا از صدر اسلام تاکنون توجه خاص به این دانش مبذول دارند، بر اساس گزارش‌هایی که در کتاب‌شناسی‌های شیعه آمده است نخستین نگارندگان فقه‌الحدیث، اصحاب ائمه بودند که از سویی با پرسش‌های خود بستر شرح و تفسیر بیشتر

معصوم (ع) را فراهم می‌کردند و از سویی دست‌نوشته‌های روایی خود را در مجموعه‌هایی سامان می‌دادند و پس از آن عالمان در ضمن شرح کتب حدیثی، مانند شرح‌های کتب اربعه، نهج‌البلاغه، صحیفه سجادیه و حتی در لابه‌لای کتب فقهی و ... بدان پرداخته‌اند. در این راستا، اندیشمندان اسلامی معاصر درباره ابعاد و روش‌های بررسی احادیث، پژوهش‌های متنوع و متعددی را به جامعه علمی عرضه نمودند که در بعضی موارد تبیین روش فقه‌الحديثی آن‌ها در قالب تک‌نگاشت‌های پژوهشی لازم می‌آید. ازجمله این اندیشمندان که تبیین روش فقه‌الحديثی آن‌ها مهم و ضروری به نظر می‌رسد، آیت‌الله جوادی آملی است.

آیت‌الله جوادی آملی یکی از بزرگ‌ترین مفسران قرآن کریم جهان معاصر است که روش فهم قرآن کریم را در چهار مرحله تبیین می‌کنند: ابتدا با رجوع به قرآن کریم و با تفسیر قرآن به قرآن، اصول، محکومات، مطلقات و مقیدات آن را کشف می‌کنیم. سپس در مرحله بعد به سراغ سنت می‌رویم. با توجه به علم اجمالی به وجود تحریفات در آن‌ها (در غیر سنت قطعی یعنی اخبار آحاد) و با نظر به امر خود روایات به عرضه سنت به قرآن، لازم است بدون تحقیق، سنت را اخذ نکنیم، بلکه باید محتوای سنت را بر گیریم و به محضر قرآن بازگردیم. در مرحله بعد نیز محتوای سنت را به اصول و محکومات قرآن کریم عرضه می‌کنیم ابتدا تعارضات بین احادیث را مرتفع ساخته، بین آن‌ها جمع می‌کنیم؛ سپس اگر محتوای این جمع در مخالفت با آن اصول و محکومات نبود، آن‌ها را اخذ می‌کنیم؛ و در مرحله نهایی حاصل جمع بین روایات را به قرآن کریم عرضه کرده، عمومات را تخصیص می‌زنیم و مطلقات را تقیید می‌کنیم و بدین طریق با طی این چهار مرحله می‌توانیم به مقصود و مراد جدی خداوند متعال نائل شویم (جوادی آملی، ۱۳۸۶ الف: ص ۱۳۲).

همان‌طور که اشاره شد، رجوع به سنت و بهره‌گیری از آن، یکی از مراحل مهم و بنیادین در روش فهم قرآن کریم آیت‌الله جوادی آملی است؛ بنابراین لازم می‌آید که روش فهم سنت و حدیث ایشان نیز تبیین شود تا در کنار روش فهم قرآن کریم، نظام جامع فهم منابع دینی ایشان تبیین و به جامعه علمی معرفی شود.

پیشینه

دانش فقه‌الحديث، نقطه‌کانونی و پیش‌رانه حرکت تمامی اندیشمندان اسلامی برای واکاوی مفهوم اسلام اصیل از طریق احادیث، در طول تاریخ بوده است. مبتنی بر همین خواهانی اصیل و بنیادین، اندیشمندان درباره ابعاد و روش‌های بررسی احادیث، پژوهش‌های متنوع و متعددی را به جامعه علمی عرضه نمودند. اگرچه در حوزه پژوهش‌های اسلامی، تلاش‌های فراوانی در راستای بررسی ابعاد احادیث در جنبه‌های مختلف انجام گرفته است؛ اما به نظر می‌رسد که در زمینه فقه‌الحديث، بررسی روش‌های فقه‌الحديثی اندیشمندان اسلامی، حاجت‌مند فعالیت‌ها و پژوهش‌های دین‌شناختی است؛ البته در این زمینه کارهایی انجام گرفته است؛ حال آن‌که سهم پژوهشی قابل توجهی برای بررسی و تبیین روش فقه‌الحديثی آیت‌الله جوادی آملی در نظر گرفته نشده است و باتوجه به بررسی‌های انجام گرفته در بانک‌های اطلاعاتی و موتورهای جستجوگر داخلی، اثری که به صورت جامع، مانع و روش‌مند به ارائه روش فقه‌الحديثی ایشان پردازند، یافت نشد. ادامه مطالب، بررسی و نقد اجمالی مهم‌ترین آثار مرتبط با پژوهش پیش رو در این زمینه است:

«طاهره ناجی صدره»، «سید محسن موسوی»، «محسن نورائی» و «محمدهادی یدالله پور» در مقاله «بررسی مبانی فقه‌الحديث استاد جوادی آملی با تمرکز بر تفسیر تسنیم» (۱۳۹۶)، سعی بر آن داشته‌اند تا با استفاده از روش توصیف و تحلیل مبتنی بر مبانی فقه‌الحديثی آیت‌الله جوادی آملی، به بررسی مبانی ایشان در به‌کارگیری روایات تفسیری به‌کاربرده شده در تفسیر تسنیم پردازند. در نتیجه حاصل از این پژوهش، مهم‌ترین مبانی فقه‌الحديثی آیت‌الله جوادی آملی؛ پذیرش نظام چندمعنایی روایات، وضع لفظ برای روح معنا، اصالت استعمال الفاظ روایات در معنای حقیقی و توجه به اجتهاد بر اساس روایات معرفی شده است. همان‌طور که مشاهده شد، مقاله یادشده با در پیش گرفتن رویکردی خودویژه، به بررسی «مبانی» فقه‌الحديثی آیت‌الله جوادی آملی پرداخته است؛ اما پژوهش حاضر بر آن است تا با رویکردی جامع، «روش‌های» فقه‌الحديثی ایشان را بررسی نماید. مبانی به معنای اصول و اساس هر چیزی است. در علوم نیز به اصول، بنیان‌ها و اجزای اصلی

تشکیل‌دهنده هر علم گویند که آن علم بدون آن ناقص خواهد بود. فقه‌الحديث نیز دارای اصول و مبانی متعددی است که فهم حديث بدون آن شکل نمی‌گیرد و به عبارت دیگر؛ مبانی به این معناست که مباحث پایه‌ای و زیربنایی و شیوه تفکر کلی ایشان را در بررسی احادیث، مورد پژوهش قرار می‌دهند و به بیان دیگر؛ مبنا، پایه‌ای است که کلیه سازوکارهای فقه‌الحديثی ایشان به آن مبنا برمی‌گردد ولی روش به معنای چگونگی انجام فقه‌الحديث توسط ایشان می‌باشد و تفاوت پژوهش حاضر با مقاله یادشده، در تفاوت روش با مبناست و به عبارتی تفاوت استفاده از روش ایشان با استفاده از مبانی ایشان در تحلیل و بررسی روایات است.

«مجید معارف» و «محمدامین تفضلی» در مقاله «حديث، جایگاه و کارکرد آن در مبانی تفسیری آیت‌الله جوادی آملی» (۱۳۹۴)، با روش توصیف و تحلیل به مطالعه پیرامون نظر آیت‌الله جوادی آملی در حجیت روایات پرداخته است که برخلاف پژوهش پیش رو، این اثر بسیار محدود و تنها به مطالعه بخش بسیار کوچکی از روش فقه‌الحديثی ایشان به موضوع پرداخته است و روش‌های فقه‌الحديثی را کامل و جامع بررسی ننموده است. با توجه به بررسی‌های گسترده‌ای که در رابطه با موضوع مورد نظر انجام گرفته است، می‌توان نتیجه گرفت که موضوع پژوهش پیش رو، مسئله‌ای کاملاً جدید است. از این رو پژوهش پیش رو بر آن است تا با کاوشی روشمند و علمی جنبه‌های مختلف روش فقه‌الحديثی آیت‌الله جوادی آملی را به دنبال تحقیقی نو و خودویژه بررسی و تبیین نماید.

مفهوم‌شناسی فقه‌الحديث

از آنجا که حديث از منابع مهم و اصلی دین به شمار می‌آید، طبعاً پیمودن مسیر تفقه بدون شناخت حديث و روش دستیابی به مفاهیم و مقاصد آن امکان‌پذیر نخواهد بود، لذا «فقه‌الحديث، به منزله‌ی یکی از شعب علم‌الحديث موضوعیت پیدا می‌کند و اصول و قواعد مختص خود را دارد. از این دانش در روایات با تعبیر درایه‌الحديث بحث شده است اما با توجه به تطور معنای درایه‌الحديث در طول زمان امروزه دانش فهم حديث با اصطلاح فقه‌الحديث مترادف شده است. شیخ آقابزرگ تهرانی فقه‌الحديث را دانشی در مقابل دو

علم درایه و رجال داشته و در تعریف آن می‌نویسد: «أن موضوعه من الحديث خاصة فيبحث فيه في شرح لغاته و بيان حالاته من كونه نصاً أو ظاهراً، عاماً أو خاصاً، مطلقاً أو مقيداً، مجملاً أو مبيناً، معارضاً أو غير معارض؛ فقه الحديث علمي است كه به بررسی دلالت‌های متن حدیث (از جهت عام و خاص، مجمل و مبین و تعارض و ... شرح معنای الفاظ حدیث به هدف کشف مراد آن) می‌پردازد» (تهرانی، ۱۴۰۳، ج ۸، ص ۵۴).

بررسی صحت حدیث، پیش‌نیاز ورود به فقه‌الحديث

آیت‌الله جوادی آملی معتقد است قبل از ورود به حدیث لازم است با توجه به علم اجمالی به وجود تحریفات در آن‌ها (در غیر سنت قطعی یعنی اخبار آحاد) و با نظر به امر خود روایات به عرضه سنت به قرآن، بدون تحقیق، سنت را اخذ نکنیم، بلکه محتوای سنت را بگیریم و به محضر قرآن بازگردیم (جوادی آملی، ۱۳۸۶ الف: ص ۱۳۲)؛ بنابراین از نظر ایشان، پیش از ورود مستقیم به متن حدیث، به‌طور اجمالی باید سند و دلالت متن را بررسی و از صحت حدیث اطمینان حاصل کرد و سپس به فهم مقصود آن پرداخت. ادامه مطالب در این بخش، تبیینی اجمالی بر این گزاره است.

۱. از لحاظ سندی

در دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی، حجیت و ارزش حدیث اعم از آنکه سند آن قطعی باشد یا ظنی، در گرو عدم مخالفت تبیینی آن با قرآن است و قرآن میزان سنجش درستی و نادرستی حدیث است. از این رو خبر مباین قرآن اگر متواتر باشد باید تأویل و توجیه شود و اگر توجیه‌پذیر نیست باید فهم آن را به اهلش وا گذاشت و اگر خبر واحد باشد، صدور آن محل تردید است (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۶: ص ۱۰۵). ایشان روایات تفسیری را محدود به احادیث پیامبر (ص) و امامان معصوم (ع) دانسته و ارزش قول صحابه و تابعین را به‌عنوان نقل تفسیری زیر سؤال برده است. چراکه هیچ‌یک از ایشان معصوم نبوده و کلام ایشان حجت شرعی نیست و منبع استنباط احکام و حکم شریعت نمی‌باشد (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۱: ص ۲۳۲)؛ و روایات پیامبران (ص) و امامان معصوم (ع) دارای حجیت شرعی بوده و

ریشه‌های این حجیت را در آیات قرآن و اخبار متواتر از جمله حدیث ثقلین می‌داند (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۱: ص ۷۸). در مورد حجیت خبر واحد، حجیت خبر واحد را پذیرفته و به آن استناد می‌نمایند و می‌فرمایند: میان شیعه حجیت خبر واحد - اعم از مستفیض و غیر آن - پذیرفته است، گرچه برخی منکر آن هستند (جوادی آملی، ۱۳۸۳، ج ۶: ص ۱۸۴). به طور خلاصه؛ ایشان بر این نکته تصریح دارد که برای استناد به کلام معصومان (ع)، باید سند روایت به نحوی برای مخاطب یقین آور باشد؛ حال این یقین ممکن است از طریق متواترات ایجاد شود و یا به سبب اخبار واحد محفوف به قرائن قطعی (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۵: ص ۴۷۲).

۲. از لحاظ دلالی

طبق احادیث معتبر، چون جعل، دس، وضع و بالاخره تحریف ممتنع درباره قرآن کریم، پیرامون روایات مأثور راه دارد، لذا اهل بیت عصمت (ع) در دو مبحث جدای از هم، دستور عرض حدیث بر قرآن کریم را صادر نموده‌اند: یکی در نصوص علاجی برای حل تعارض دو خبر فاقد راه‌های جمع دلالی و دیگری درباره مطلق حدیث مأثور، هرچند بدون معارض باشد و اعتبار هر حدیث به آن است که بر قرآن کریم معروض گردد تا صحت و سقم آن معلوم شود. مدار عرض و محور ارزیابی صحت حدیث مشروط به موافقت با قرآن کریم نیست؛ بلکه ممنوع به مخالفت آن است؛ یعنی موافقت شرط صحت نیست؛ بلکه مخالفت با قرآن، مانع صحت حدیث است (جوادی آملی، بی‌تا: صص ۵۶ و ۵۷). گاهی برخی از مفسرین روایتی را به جهت صحت سندشان پذیرفته‌اند ولی آیت‌الله جوادی آملی، پذیرش آن روایت را حتی بر فرض صحت سند به دو جهت جایز ندانسته ۱. مخالفت با محکومات قرآن ۲. مخالفت با مبانی کلامی عصمت انبیا، نبوت، رسالت پیامبران الهی و درنهایت در مورد این نوع روایات با فرض صحت سند، قائل بر توجیه و تأویل و یا واگذاری علم آن به اهلش می‌باشند (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۴۰: ص ۵۷۳).

به‌طور مثال ایشان در شأن نزول آیه ۲۱۵ سوره بقره بدین صورت بررسی می‌نمایند: حدثنا القاسم، قال: ثنا الحسين، قال: ثنی حجاج، قال: قال ابن جریج: مؤمنین از رسول خدا

صلی الله علیه و آله پرسیدند اموال خود را به چه مصرفی برسانند؟ این آیه نازل شد. این آیه درباره عمرو بن جموح که پیر مردی سالخورده و ثروتمند بود نازل شده است که از رسول خدا (ص) پرسید چه چیزی صدقه بدهم و به چه کسی... آیت الله جوادی آملی نیز ذیل این روایت می نویسد: با اغماض از سند، اگر عنصر محوری سؤال، تعیین مصرف انفاق بود سزاوار بود که در آیه ذکر شود (جوادی آملی، بی تا، ج ۱۰: ص ۵۲۹). از سخن آیه الله جوادی آملی چنین برداشت می شود که اگر متن حدیث صحیح ولی سند آن غیر صحیح باشد حکم به حجیت آن داده اند.

تبیین روش فقه الحدیثی آیت الله جوادی آملی

بررسی فقه الحدیثی، مرحله‌ای دارد و لازمه آن بررسی مراد استعمالی و مقصود واقعی معصوم است. در ادامه، دیدگاه آیت الله جوادی آملی در مورد هر کدام از مراحل به تفکیک مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱. بررسی مراد استعمالی حدیث

لازم است برای بررسی مراد استعمالی و معنای اولیه حدیث، سه مرحله طی شود: الف) بررسی مفردات حدیث، شامل: بررسی قواعد صرفی و معانی واژگان؛ ب) بررسی ترکیبات حدیث؛ ج) بررسی ادبی و بلاغی حدیث. در ادامه، دیدگاه آیت الله جوادی آملی در مورد هر کدام به تفکیک مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱-۱. مفردات حدیث

در بررسی مفردات حدیث، تجزیه و تحلیل هر کدام از این مفردات از مسیر قواعد صرفی، همچنین توجه به معانی واژگانی آنها، به شرح زیر ضروری است.

۱-۱-۱. قواعد صرفی واژگان

در بررسی مفردات حدیث، ابتدا باید واژه‌ها از نظر قواعد صرفی مورد بررسی قرار گیرند تا ریشه صحیح کلمه را برای بررسی معنای صحیح آن، به کار گرفت. در صورت عدم

بررسی صرفی واژه جهت معنایابی، فهم مقصود حقیقی حدیث، حاصل نخواهد شد. آیت‌الله جوادی آملی نیز در بررسی روایات این روش را به کار گرفته‌اند. به‌عنوان نمونه ایشان در بحث روایی ذیل این حدیث «عن ابی عبدالله علیه‌السلام: انما سمی آدم، لانه خلق من اديم الارض و عن رسول الله صلى الله عليه و سلم فى جواب السائل عن وجه تسميه آدم: لانه من طين الارض و اديمها و ...» می‌فرماید: کلمه آدم عربی است و اصل آن فعل بوده است. آدم نظیر احمد و اسعد که با این افعل، اشخاصی تسمیه شده‌اند. از این رو این الفاظ غیر منصرف است و معنای کلمه آدم این است: آدم الملک الارض؛ یعنی بلغ ادمتها (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۳: ص ۲۳۱).

۱-۲. معانی واژگان

طبق دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی؛ در تفسیر متن مقدس، لازم است مفاهیم الفاظ مستعمل در آن متن را برابر با فرهنگ رایج و دارج عصر نزول در نظر گرفت؛ گرچه مصادیق آن‌ها در طی اعصار و قرون یا در امصار و اماکن یا اقوام و ملل، متنوع و متعدد باشد (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۱: ص ۱۶۸)؛ و در حقیقت قرآن از زبان عرف بهره گرفته ولی این سخن بدان معنا نمی‌باشد که، زبان قرآن به‌طور مطلق زبان عرفی است و بیان قرآن صرفاً متناسب با سطح فهم مردم عصر نزول بوده زیرا لازمه این سخن آن است که، قرآن با دیگر آثار ادبی در نقل مطالب همسان بوده و از مطالب خلاف واقع برای تحقق مقاصدش استفاده نمود. از جهت دیگر نیز ایشان اجتهاد کرده و معانی واژه‌ها را توسعه داده و معانی جدید تولید کرده است؛ به‌عنوان نمونه ایشان در بررسی واژه حکم در روایت ذیل، علاوه بر بیان نظر لغویون متعدد نزدیک زمان معصوم (ع)، معنای واژه را طبق زمان نزول بررسی می‌نماید و سپس نظر خود را با اجتهاد و تطابق معنای واژه با زمان حال، بدین صورت بیان می‌نمایند: ... يَنْظُرَانِ إِلَى مَنْ كَانَ مِنْكُمْ مِمَّنْ قَدْ رَوَى حَدِيثَنَا وَنَظَرَ فِي حَالِنَا وَحَرَامِنَا وَعَرَفَ أَحْكَامَنَا فَلْيَرْضَوْا بِهِ حَكْمًا فَإِنِّي قَدْ جَعَلْتُهُ عَلَيْكُمْ حَاكِمًا فَإِذَا حَكَمَ بِحُكْمِنَا فَلَمْ يَقْبَلْهُ مِنْهُ فَإِنَّمَا اسْتَخَفَّ بِحُكْمِ اللَّهِ وَ عَلَيْنَا رَدُّ الرَّأْيِ عَلَيْنَا الرَّأْيُ عَلَى اللَّهِ وَهُوَ عَلَى حَدِّ الشَّرِكِ بِاللَّهِ؛ [آن دو نفری که با یکدیگر اختلاف حقوقی دارند] کسی را که حدیث ما را روایت می‌کند و

در حلال و حرام ما [صاحب نظر است و] نگاه می‌کند و احکام ما را می‌شناسد، بیابند، پس باید راضی شوند به او به عنوان قاضی؛ چرا که من او را حاکم بر شما قرار دادم. پس آنگاه که بر اساس حکم ما قضاوت کرد و [یکی از آن دو] حکم او را نپذیرد، پس محققاً حکم خداوند را سبک شمرده و [حکم] ما را رد کرده و کسی که حکم ما را رد کند، خدا را رد کرده و [گناه] رد کردن خداوند هم تراز شرک به اوست.

واژه حکومت، حکمت، حاکم و مشتقات آن همگی به معنای اتقان و احکام می‌باشد و به لگام اسب، حکمه می‌گویند؛ زیرا مانع از انحراف اسب از صراط مستقیم است. والی نیز چون مانع از ظلم است، حاکم نامیده می‌شود. از این رو، این واژه اختصاصی به قاضی ندارد، بلکه به مبدأ جلوگیری از تعدی، حاکم گفته می‌شود... نتیجه آن که نصب مزبور، مخصوص صورتی است که دسترسی به خود امام معصوم آسان نباشد و گرنه در صورت سهولت دسترسی به امام، ولایت و زعامت در اختیار خود ایشان خواهد بود. پس در صورت صعوبت دسترسی به امام معصوم، خواه در عصر ظهور و خواه در عصر غیبت، رهبری امت، از آن فقیه جامع شرایط است. این حکم، چاره‌اندیشی برای تمام اماکن و همه اعصار است (جوادی آملی، ۱۳۷۶: ص ۴۴۰).

۱-۲. ترکیبات حدیث

پس از بررسی مفردات حدیث، باید از طریق بررسی ترکیبات و جایگاه مفردات در متن حدیث، به معنای استعمالی حقیقی موردنظر، نزدیک‌تر شد. آیت‌الله جوادی آملی نیز این بررسی را در رسیدن به معنایابی صحیح انجام داده‌اند. به عنوان نمونه ایشان در ذیل روایات تفسیری بسم‌الله بدین صورت توضیح می‌فرمایند: روایتی از امام رضا (ع) است که فرموده‌اند: «معنی قول القائل بسم‌الله، أی أَسْمُ نَفْسِ بِسْمَةِ مَنْ سَمَاتِ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ وَ هِی الْعِبَادَةُ»؛ بعضی روایات فعل مضارع أَقْرَأُ و أَعْمَلُ را متعلق بسم دانسته‌اند: «عن علی یعنی بهذا الاسم أقرأ و أعملُ هذا العمل؛ به نام خداوند می‌خوانم و این کار را انجام می‌دهد». آیت‌الله جوادی آملی با اشاره به این روایت، می‌فرماید: اگر متعلق باء از ماده قرائت یا هر ماده مناسب دیگر باشد، چون اسم دارای مراتب است، قرائت یا کار مناسب دیگر نیز

دارای درجات خواهد بود و گوینده بسم‌الله با هر درجه‌ای که شروع کند، مطابق همان مرتبه کار خود را ادامه می‌دهد؛ چنان که وارد شده: اقرأ و ارق؛ بخوان و بالا برو (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۱: ص ۲۸۷).

۱-۳. ادبیات و بلاغت حدیث

رعایت قانون محاوره عرب در دیالوگ و گفتگو برای استنباط معارف از قرآن و حدیث ضروری است؛ هرچند علوم دیگری نیز لازم است، ولی ابزار مفاهمه مطالب قرآن و حدیث، واژگان عربی است و همه علوم پایه که به زبان عربی است فقط در محدوده قوانین ادبی عرب کاربرد دارد (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۱: ص ۲۱۶). گرچه در احادیث، پدیده‌های مجاز، تشبیه، استعاره و تمثیل به صورت قابل توجهی راه یافته است، لیکن این بدان معنا نیست که یک حدیث پژوه، در مواجهه با هر تعبیری که به مذاقش خوش نیامد، ظاهر آن را به تأویل برده و به مجاز یا مبالغه قائل شود. با تأمل و دقت در نکات فقه‌الحديثی آیت‌الله جوادی آملی، می‌توان گفت اصل اولیه، استعمال الفاظ در معنای حقیقی است. وی معتقد است آنچه موجب می‌شود انسان به هر آیه و روایتی که می‌رسد آن را توجیه و تأویل کرده و یا به مجاز، تمثیل و مبالغه در آن قائل شود، محرومیت از نگاه توحیدی است (جوادی آملی، ۱۳۸۶ ب، ج ۳۴: صص ۱-۴) و همان گونه که گفتار خدای سبحان، به‌دوراز مجاز و شوخی است: «إِنَّهُ لَقَوْلُ فَصْلٍ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ» (الطارق: ۱۳-۱۴) سخن پیامبر اکرم (ص) نیز همسان آن ارزیابی می‌شود: «وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ» (النجم: ۳-۴) و گفتار دیگر معصومان (ع) هم که مظاهر خدای سبحانند، از هر اغراق و مبالغه‌ای منزّه است و کلامشان تشبیهاتی شاعرانه نیست (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۱: ص ۴۸۲)؛ زیرا در بسیاری از موارد، اگر به مجاز بودن تعبیر روایات قائل شویم، نمی‌توانیم لایه‌های درونی دیگری فراتر از معنای ظاهری برای آن‌ها قائل شویم؛ زیرا الفاظ، ظاهر معانی و معانی ظاهر حقایق هستند (جوادی آملی، ۱۳۸۴، ج ۱: ص ۷) و یک نمونه از این روایات، سخنی است از امیرالمؤمنین (ع) در وصف ظرف سر پوشیده‌ای که شخصی نیمه شب (به قصد رشوه دادن) برای آن حضرت آورده بود. امام (ع) فرمودند: «در آن ظرف،

معجونی بود که از آن متنفر شدم؛ گویا با آب دهان یا قی مار خمیر شده بود. به او گفتم: صله است یا زکات یا صدقه؟ که این‌ها بر ما اهل بیت حرام است. گفت: نه این است و نه آن، بلکه هدیه است... آیت‌الله جوادی آملی در این باره نوشته‌اند: این که باطن رشوه، مانند غذایی است که از قی کرده افعی فراهم شود، تشبیهی شاعرانه و یا سخنی از سر اغراق و مبالغه نیست، بلکه تبیین حقیقتی است که امروز مشهود اولیای خدا و فردا مشهود همگان خواهد بود (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۱: ص ۴۸۲).

۲. بررسی مراد جدی (مقصود) حدیث

هدف اصلی فقه‌الحديث، رسیدن به مقصود و مراد اصلی حدیث است که لازمه آن بررسی قرائن متصل و منفصل موجود در مورد آن است که در ادامه هر کدام به تفکیک بررسی خواهند شد.

۲-۱. قرائن متصل در حدیث

قرائن متصل شامل قرائن متصل لفظی و غیرلفظی هستند. قرائن متصل لفظی از نوع لفظ بوده و در متن حدیث موجود است و قرائن متصل غیرلفظی، لفظ نیست و در متن حدیث موجود نیست و به گونه‌ای حاکی از شرایط و حال و احوال و فضای صدور حدیث است.

۲-۱-۱. قرائن متصل لفظی

همان‌طور که بیان شد، قرائن متصل لفظی از نوع لفظ بوده و در متن حدیث موجود است و با استفاده از آن مقصود حقیقی حدیث کشف می‌شود. به‌طور مثال آیت‌الله جوادی آملی با استفاده از سؤالی که از معصوم پرسیده شده است و معصوم در پاسخ به آن، حدیث را بیان فرموده است، به کشف مراد حقیقی معصوم می‌پردازد و با بررسی تعلیل امام از این طریق، یک قرینه لفظی متصل را واکاوی کرده و به این صورت، مقصود حقیقی آن را کشف می‌کند؛ يَنْظُرَانِ اِلَيَّ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ مِمَّنْ قَدْ رَوَى حَدِيثَنَا وَنَظَرَ فِي حَلَالِنَا وَحَرَامِنَا وَعَرَفَ اَحْكَامَنَا فَلْيَرْضَوْا بِهِ حَكْمًا فَإِنِّي قَدْ جَعَلْتُهُ عَلَيْكُمْ حَاكِمًا فَإِذَا حَكَمَ بِحُكْمِنَا فَلَمْ يَقْبَلْهُ مِنْهُ فَإِنَّمَا

اسْتَخَفَّ بِحُكْمِ اللَّهِ وَعَلَيْنَا رَدُّ وَالرَّادُّ عَلَيْنَا الرَّادُّ عَلَى اللَّهِ وَهُوَ عَلَى حَدِّ الشَّرِكِ بِاللَّهِ؛ [آن دو نفری که با یکدیگر اختلاف حقوقی دارند] کسی را که حدیث ما را روایت می‌کند و در حلال و حرام ما [صاحب‌نظر است و] نگاه می‌کند و احکام ما را می‌شناسد، بیابند، پس باید راضی شوند به او به‌عنوان قاضی؛ چرا که من او را حاکم بر شما قرار دادم. پس آنگاه که بر اساس حکم ما قضاوت کرد و [یکی از آن دو] حکم او را نپذیرد، پس محققاً حکم خداوند را سبک شمرده و [حکم] ما را رد کرده و کسی که حکم ما را رد کند، خدا را رد کرده و [گناه] رد کردن خداوند هم تراز شرک به اوست؛ در این حدیث، محور سؤال سائل، تنها تعیین مرجع قضایی نیست، بلکه تعیین مرجع ولایی است؛ زیرا پاسخ امام، برای تعیین مرجع ولایی است و به دلیل تطابق جواب با سؤال، سؤال هم از خصوص قضاوت نبوده است؛ بنابراین آیت‌الله جوادی آملی معتقدند چون پاسخ امام ناظر به تعیین مرجع ولایی (و نه خصوص مرجع قضایی) است، بنابراین به قرینه تطابق پاسخ با سؤال، باید سؤال سائل را نیز از تعیین مرجع ولایی دانست نه خصوص مرجع قضایی (جوادی آملی، ۱۳۷۶: ص ۴۴۰).

۲-۱-۲. قرائن متصل غیر لفظی

به نظر آیت‌الله جوادی آملی نمی‌توان اسباب صدور را به‌عنوان قرینه‌های برون‌متنی نادیده گرفت (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۸: ص ۶۰۵) ایشان ضمن تفکیک اسباب صدور به روایات تاریخی بدون انتساب به معصوم و روایات منتسب به معصومان، درباره حجیت آن‌ها معتقد است که گروه اول حجت نیستند و حداکثر می‌توانند زمینه‌ساز برداشت تفسیری باشند؛ اما گروه دوم اگر سند صحیح و معتبر نداشته باشند، فاقد حجیت است، ولی اگر نصاب اعتبار را کسب نمایند، حجیت می‌یابد (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۱: ص ۲۳۲-۲۳۳).

۲-۲. قرائن منفصل در حدیث

قرائن منفصل شامل قرائن منفصل لفظی و غیرلفظی هستند. قرائن منفصل لفظی از نوع لفظ بوده و در متن حدیث موجود نیست و شامل احادیث دیگری است که با حدیث موردنظر

هم مضمون‌اند. قرائن منفصل غیرلفظی از نوع لفظ نیستند و به گونه‌ای شرایط تاریخی‌ای که نه لزوماً در مکان و فضای صدور حدیث باشد را شامل می‌شود.

۲-۲-۱. قرائن منفصل لفظی

همان‌طور که بیان شد، قرائن منفصل لفظی از نوع لفظ بوده و در متن حدیث موجود نیست و شامل احادیث دیگری است که با حدیث موردنظر هم مضمون‌اند و حدیث پژوهی که این قرینه را بررسی می‌کند، درواقع به مجموعه نگری در مورد مضمون حدیث موردنظر پرداخته است.

۲-۲-۱-۱. مجموعه نگری احادیث

از دیرباز در بین علمای امامیه گردآوری روایات وارده در موضوعی واحد موردتوجه بوده است و این امر در قالب ابواب مختلف حدیثی در جوامع روایی جلوه گر است. خانواده حدیث مجموعه روایات با موضوع واحد یا نزدیک به هم است. توجه به خانواده حدیث، منجر به شناخت انواع حدیث، کشف روابط روایات و نیز معنای جامع احادیث می‌شود. از نظر آیت‌الله جوادی آملی، روایاتی که در مورد یک مضمون و زمینه وارد شده‌اند - نفیاً و اثباتاً - را باید جمع‌آوری نمود تا چیزی از روایات فروگذار نشود، خواه راجع به گفتار معصوم باشد یا ناظر به رفتار آنان. جمع دلالتی میان روایات جمع‌آوری شده و ارائه نتایج به‌دست آمده از این فرایند، گام بعدی است و نظر دارند که بین این روایات جمع‌آوری شده، جمع‌بندی کنند؛ یعنی مطلقات را با مقیدات، عام‌ها را با خاص، محکم‌های روایی را با متشابهات، ناسخ‌ها را با منسوخ، مجمل‌ها را با مبین بسنجد و همان کاری که در استنباط فقهی عمل می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۷۵: ص ۶۱). به‌طور مثال، مباحث روایی آورده شده در تفسیر تسنیم گستره زیادی دارد. این گستره شامل کمیت قابل توجهی از روایات تفسیری و استفاده از شمار فراوانی از منابع حدیثی کتب روایی مانند: کافی، توحید صدوق، بحارالانوار، بصائر الدرجات، سنن ابن ماجه، صحیح بخاری، صحیح مسلم و ... و تفاسیر اثری مانند تفاسیر برهان، صافی، عیاشی، قمی، درالمشور، ابن

عربی، ابوالفتوح، فخر رازی و ... است که آیت‌الله جوادی آملی در تفسیر خود از آن مستفیض شده است (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۲: صص ۱۲۵-۱۳۰).

۲-۲-۱-۲. بررسی و حل تعارض روایات

به شهادت اسناد تاریخی دروغ بستن به اولیای الهی و معصومان (ع) از دوران پیامبر اکرم (ص) شروع شد و افراد و گروه‌هایی با انگیزه‌های مختلف به این کار مبادرت کردند به‌طوری که پیامبر اکرم (ص) این مسئله را به‌صورت عمومی مطرح کرد و هشدار لازم را داد و جاعلان را به آتش دوزخ تهدید فرمود. همچنین امیرالمؤمنین (ع) در پاسخ سلیم بن قیس هلالی که از اختلاف روایات در تفسیر و غیر آن پرسید فرمود: «قَدْ سَأَلْتَ فَافْهَمْ الْجَوَابَ إِنَّ فِي أَيْدِي النَّاسِ حَقًّا وَبَاطِلًا وَصِدْقًا وَكَذِبًا وَنَاسِخًا وَمَنْسُوخًا وَعَامًّا وَخَاصًّا وَ مُحْكَمًا وَ مُتَشَابِهًا وَ حِفْظًا وَ هَمًّا وَ قَدْ كُذِبَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ (ص) عَلَى عَهْدِهِ حَتَّى قَامَ خُطْبِيَا فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ كَثُرَتْ عَلَى الْكَذَابِ فَمَنْ كَذَبَ عَلَى مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ ثُمَّ كُذِبَ عَلَيْهِ مِنْ بَعْدِهِ». مشاهده می‌شود اختلاف در احادیث منسوب به رسول خدا (ص) در همان دوران شکل گرفته بود و امیرالمؤمنین (ع) از قول رسول خدا (ص) ریشه آن را دروغ بستن و جعل می‌داند. در همین زمینه است که پیامبر (ص) معیار رد و قبول احادیث را موافقت و مخالفت با کتاب خدا می‌داند و دستور عرض به کتاب را مطرح می‌فرماید (الهیان و پوررستمی، ۱۳۸۸: ص ۱۷). آیت‌الله جوادی آملی در این خصوص می‌نویسد: اگر سنت معصومان (ع) قابل جعل، دَسَّ و وَضَع نبود و مورد تحریف واقع نمی‌شد، نیازی به عرض بر قرآن مجید نبود (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۱: ص ۱۳۷). درواقع ائمه (ع) خود تأکید کرده‌اند که برای ترجیح روایات به هنگام تعارض آن‌ها یا در مرحله بازشناخت روایات صحیح از باطل، آن‌ها را به قرآن عرضه کنید (جوادی آملی، بی‌تا، ص ۵۶). برای حل این تعارض ملاک‌هایی از جانب اهل‌بیت (ع) مطرح شده که یکی از آن‌ها عرضه کردن دو حدیث متعارض غیرقابل جمع دلالتی که تعارض آن‌ها استقرار یافته، بر قرآن کریم است (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۱: ص ۸۲). به‌عنوان نمونه؛ روش فقه‌الحدیثی آیت‌الله جوادی آملی در برخورد با روایات قصص به این صورت است که در صورتی که با قرآن و عقل و

علم سازگار بوده، بین روایات را جمع نموده؛ ولی در مواردی که هریک از روایات، دیگری را نفی کند، همه آن‌ها را از اعتبار ساقط دانسته و برای ترجیح هر یک از این روایات، به موافقت و وجود دلیلی از قرآن و علم و عقل استناد می‌نماید. به عنوان نمونه در داستان بشارت ملائکه به همسر حضرت ابراهیم، آیت‌الله جوادی آملی پس از ذکر وجوه مختلف معنایی، این اقوال را به گونه‌ای جمع نموده که اختلاف بین روایات برطرف گردد. ایشان در مورد این داستان می‌گویند: اگر «ضحک» دارای دو معنا باشد و هر دو معنا حاصل شده بود، استعمال این کلمه و اراده هر دو معنا محذوری ندارد (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۳۹: ص ۱۰۷). ایشان در اکثریت موارد روایاتی را ذکر می‌کنند که مورد قبول ایشان است. البته در مواردی نیز روایاتی را که به ظاهر با یکدیگر توافق نداشته ذکر و به بیان چگونگی رفع تناقض ظاهری پرداخته و این روایات را با کوچک‌ترین نقصی رد ننموده، جعلی یا ضعیف نمی‌خواند، بلکه حداکثر اهتمام را بر تصحیح و حفظ احادیث دارد و از این روی در گستره کاربرد معیارهای اعتبارسنجی روایات نیز انعطاف لازم را داشته است (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۳۹: ص ۱۸۰).

۲-۲-۲. قرائن منفصل غیرلفظی

قرائن منفصل غیرلفظی از نوع لفظ نیستند و به گونه‌ای شرایط تاریخی‌ای که نه لزوماً در مکان و فضای صدور حدیث باشد را شامل می‌شود. از نظر آیت‌الله جوادی آملی، منقولات تاریخی یا حاصل تحلیل علمی مورخ بوده که از سنخ حدس و قول اهل خبره است؛ و یا حاصل مشاهده گزارشگر می‌باشد که از سنخ حس و شهادت است بنابراین مانند قرآن و روایات از قداست برخوردار نیستند (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۲۴: ص ۴۴۴). آیت‌الله جوادی آملی احراز صدق گزارش تاریخی را دشوارتر از اطمینان به صدق خبر فقهی می‌داند زیرا اعتبار تاریخ مرهون شرایطی است که حصول آن مشکل می‌باشد (جوادی آملی، بی‌تا، ج ۱۱: ص ۷۲۰). آیت‌الله جوادی آملی آن بخشی از قصص که در تاریخ و روایات تبیین شده است ایمن از اسرائیلیات و مطالب اغراق‌آمیز نمی‌داند. ولی ایشان مانند برخی قرآن‌پژوهان راه‌هایی از اسرائیلیات را نگاه ادبی و هنری به قرآن ندانسته و استناد به این منقولات را

در صورتی که متواتر یا به صورت خبر واحد معتبر و محفوف به قرائن در تاریخ آمده باشد، جایز می‌داند و تاریخ مرسل را در شمار نقل‌های بی‌ارزش قرار داده زیرا تاریخی که مورخ آن مجهول و سلسله سند آن مقطوع باشد در امور غیر قرآنی معتبر نیست، چه رسد به امور قرآنی. (جوادی آملی، بی‌تا، ج: ۲۴ ص: ۵۲۵) بدین جهت ایشان قائل بر آن بوده که در داستان هاروت و ماروت، اگرچه از نظر حدس به ماجرای تاریخی مستند است ولی ریشه تاریخی معتبری برای آن اثبات نشده، زیرا این قصه نه به صورت متواتر نقل شده و نه به صورت خبر واحد معتبر و محفوف به قرائن در تاریخ آمده بنابراین ایشان سخنان مفسران درباره هاروت و ماروت که مستندی جز اسرائیلیات نداشته اطاله کلام دانسته که مؤیدی از عقل و نقل ندارد (جوادی آملی، بی‌تا، ج: ۵ ص: ۶۷۱).

نتیجه‌گیری

بررسی و تبیین دلالت‌های متون احادیث و فهم آن‌ها در چهارچوب روشی آیت‌الله جوادی آملی نشان می‌دهد که ایشان از یک الگوی فرایندی و درعین حال نظام‌مند و وابسته به مفاهیم قرآنی برای فهم متن حدیث و دلالت‌های آن بهره می‌برد که مبتنی بر چند اصل سامان می‌یابد: الف) رابطه مستقیم میان فهم مراد استعمالی حدیث و فهم مراد جدی آن؛ ب) اثرگذاری فهم مراد استعمالی حدیث بر فهم مراد جدی آن؛ ج) اثرگذاری مفاهیم اصول قرآن کریم بر فهم و کشف صحیح معنای حدیث؛ د) توجه به قواعد صرفی، نحوی و بلاغی ادبیات عرب در تجزیه و ترکیب واژگان و عبارت‌های حدیث؛ ه) توجه نسبی به معانی و مفاهیم عرفی واژگان در زمان صدور حدیث؛ و) امکان توسعه و تطور مفاهیم عرفی واژگان از مسیر اجتهاد و تطبیق معانی واژگان با زمان حال؛ ز) اصالت استعمال لفظ در معنای حقیقی به جز در مواردی که برخلاف اصول اعتقادی باشد؛ ح) توجه به قرائن متصل و منفصل لفظی و غیرلفظی؛ ط) حجیت‌نداشتن روایات تاریخی (اسباب صدور حدیث) بدون انتساب به معصوم؛ ی) حجیت‌نداشتن روایات تاریخی (اسباب صدور حدیث) بدون سند صحیح و معتبر منتسب به معصوم؛ ک) جمع‌آوری و جمع‌بندی روایات هم‌موضوع و هم‌زمینه و حل تعارض موردی بعضی از آن‌ها با عرضه به قرآن کریم، عقل و

۲۸۴ | دو فصلنامه علمی سراج مُنیر | سال شانزدهم | شماره ۵۰ | بهار و تابستان ۱۴۰۴

علم؛ ل) حجیت‌نداشتن گزارش‌های تاریخی در صورتی که: ۱. مرسل باشد، ۲. تواتر نقلی نداشته باشد، ۳. خبر واحد غیر معتبر و غیر محفوظ به قرائن باشد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Mahboobeh

Qobadpour

Hossein Shahbazpour

<https://orcid.org/0009-0006-7001-0898>

<https://orcid.org/0009-0005-2397-1509>

منابع

- ابن فارس، ابوالحسن احمد بن فارس بن زکریا بن حبیب. (۱۴۰۴ ق). معجم مقاییس اللغة. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- تهرانی (آقا بزرگ)، محمد محسن. (۱۴۰۳ ق). الذریعه الى تصانیف الشیعه. بیروت: دارالاضواء، الطبعة الثالثة.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۷۵). زن در آینه جلال و جمال. قم: اسراء.
- _____ (۱۳۷۶). کتاب الخمس. تحقیق حجه الاسلام حسین الآزادی، قم: اسراء.
- _____ (۱۳۸۰). قرآن در قرآن. قم: اسراء.
- _____ (۱۳۸۳). ادب فنای مقربان. قم: اسراء.
- _____ (۱۳۸۴). سرچشمه اندیشه. قم: اسراء.
- _____ (بی تا). تفسیر تسنیم. قم: اسراء.
- _____ (۱۳۸۶ الف). شریعت در آینه معرفت. قم: اسراء.
- _____ (۱۳۸۶ ب). ریحی مختوم. قم: اسراء.
- _____ (۱۳۹۶). حیات قرآنی و سیره تفسیری آیت‌الله جوادی آملی. قم: اسراء.
- _____ (بی تا). نزاهت قرآن از تحریف. قم: اسراء.
- سیوطی، جلال الدین. (بی تا). تدریب الراوی فی شرح تقریب النواوی. تحقیق أبو قتیبه نظر محمد الفاریابی، مکه: دار طيبة.
- شهید ثانی (عاملی)، زین الدین. (۱۴۱۳ ق). الرعايه فی علم الدرايه. تحقیق حسین بقال، قم: مکتبه المرعشی النجفی، الطبعة الثانية.
- صبحی صالح. (۱۳۶۳). علوم الحديث و مصطلحه. قم: منشورات الرضی، الطبعة الخامسة.
- فتاحی زاده، فتحیه. (۱۳۸۵). مبانی و روش‌های نقد حدیث در کتب اربعه. قم: دانشگاه قم.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۵ ق). العين. قم: دارالهجره.
- مرکز نشر اسراء (۱۳۸۷). مهر/استاد. قم: اسراء.
- الهیان، مجتبی، پوررستمی، حامد. (۱۳۸۸). «عرضه حدیث بر قرآن»، تهران: سفینه، شماره ۲۳.

References [In Persian & Arabic]

- Elahiyān, Muḥtabā & Pūrustamī, Hāmid. (2009). “Arzeh-ye Hadīth bar Qur’ān.” *Safīnah*, no. 23. Tehran. [In Persian]

- Fattāhī-Zādah, Fāthiyah. (2006). *Mabānī va Raveshhā-yi Naqd-i Ḥadīth dar Kutub-i Arba'ah*. Qom: Dānishgāh-i Qom. [In Persian]
- Farāhīdī, Khalīl ibn Ahmad. (1985). *Al-'Ayn*. Qom: Dār al-Hijrah. [In Persian]
- Ibn Fāris, Abū al-Husayn Ahmad ibn Fāris ibn Zakariyyā ibn Habīb. (1984). *Mu'jam Maqāyīs al-Lughah*. Qom: Maktab al-I'lām al-Islāmī. [In Persian]
- Jawādī Āmulī, 'Abdullāh. (1996). *Zan dar Ā'īnah-yi Jalāl va Jamāl*. Qom: Isrā'. [In Persian]
- , (1997). *Kitāb al-Khums*. Edited by Ḥujjat al-Islām Ḥusayn al-Āzādī. Qom: Isrā'. [In Persian]
- , (2001). *Qur'ān dar Qur'ān*. Qom: Isrā'. [In Persian]
- , (2004). *Adab Fanā'-ye Muqarrabān*. Qom: Isrā'. [In Persian]
- , (2005 CE/1384 Sh). *Sarcheshmeh-ye Andīsheh*. Qom: Isrā'. [In Persian]
- , (n.d.). *Tafsīr-e Tasmīm*. Qom: Isrā'. [In Persian]
- , (2007). *Sharī'at dar Ā'īneh-ye Ma'rifat*. Qom: Isrā'. [In Persian]
- , (2007). *Raqīq Makhtūm*. Qom: Isrā'. [In Persian]
- , (2017). *Ḥayāt-i Qur'ānī va Sīrah-yi Tafsīrī-yi Āyatullāh Jawādī Āmulī*. Qom: Isrā'. [In Persian]
- , (n.d.). *Nizāhat-e Qur'ān az Tahریف*. Qom: Isrā'. [In Persian]
- Markaz-i Nashr-e Isrā'. (2008). *Mehr-e Ustād*. Qom: Isrā'. [In Persian]
- Suyūtī, Jalāl al-Dīn. (n.d.). *Tadrīb al-Rāwī fī Sharḥ Taqrīb al-Nawawī*. Edited by Abū Qutaybah Naẓar Muḥammad al-Fārīyābī. Mecca: Dār Ṭaybah. [In Arabic]
- Shahīd Thānī ('Āmilī), Zayn al-Dīn. (1992 CE/1413 AH). *Al-Ri'āyah fī 'Ilm al-Dirāyah*. Edited by Ḥusayn Baqqāl. Qom: Maktabat al-Mar'ashī al-Najafī, 2nd edition. [In Persian]
- Subhī Sālīh. (1984). *'Ulūm al-Ḥadīth wa Muṣṭalahuhu*. Qom: Manšūrāt al-Ridā, 5th edition. [In Persian]
- Tehrānī (Āqā Buzurg), Muḥammad Mohsen. (1983). *Al-Dharī'ah ilā Taṣānīf al-Shī'ah*. Beirut: Dār al-Azwā', 3rd edition. [In Arabic]

استناد به این مقاله: قبادپور، محبوبه، شاهبازپور، حسین. (۱۴۰۴). روش‌شناسی فقه‌الحديثی آیت‌الله جوادی آملی، دو فصلنامه علمی سراج منیر، ۱۶(۵۰)، ۲۶۳-۲۸۶. DOI: 10.22054/ajsm.2024.64996.1794

Seraje Monir is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.